

CSOPORT, ISKOLA, ÁRAMLAT

Szinte unalomig ismételt közhelye az irodalomtörténeti metodológiának, hogy terminológia-készletünk – a tárgy természetéhez is illően – maga is metaforikus, átvitt értelmű, hogy olyan „képes” kifejezésekkel dolgozunk, mint „barokk”, vagy „romantika”, vagy „mozgalom”, vagy „kép” – négy szférából vett négy szó. Különösen az irodalom időbeli mozgásformáinak megjelölésére szolgáló kategória-használatunk heterogén s bizonytalan.

Három időbeli mozgásformára vonatkozóan következik itt néhány megjegyzés, javaslat. Mindhárom a több művet, illetőleg több íróat összefoglalóan jelző fogalmak körébe tartozik, tehát eleve feltételezi az irodalomnak, mint egyetlen művön túli önálló egységnek vagy szerkezetnek létét és időben való mozgását.¹

1. A több íróat, alkotót együttesen megjelölő fogalmak közül irodalomtörténeti terminusként vagy aktuális kritikai megjelölésként használjuk a „csoport”, „csoportosulás”, illetőleg „mozgalom” megjelöléseket. Mindezek önmegjelölésként is használatosak. Ezért is a továbbiakban a csoport terminust nem *szokásos* irodalmi, irodalomtörténeti értelmében használjuk, sőt: mintegy megfosztjuk történetileg megszokott konnociójától: egy más tudományág rendszere szerint élünk vele.

A csoport, kiscsoport fogalma a szociológiának s a szociálpszichológiának évtizedek óta egyik legfontosabb, legjobban kidolgozott fogalma. Csak éppen utalásszerűen hadd hivatkozzam pl. Georges Gurvitch részletes csoportosulás (groupement) tipológiájára.² Ismert tudománytörténeti tény, hogy a mai szociálpszichológia egyik megalapítója, Kurt Lewin éppen a kiscsoportok vizsgálatával nyitott új szakaszt. „A csoport lényege nem a tagok hasonlósága vagy különbsége, hanem kölcsönhatása, interdependenciája. Egy csoportot „dinamikus egységként” jellemezhetünk, ami azt jelenti, hogy bármely részletének az állapotváltozása valamennyi többi részlet állapotát is megváltoztathatja. A tagok kölcsönhatásának fokát tekintve a kiscsoportokban a laza tömegszerű állapottól a sűrű összetartozásig minden változat megtalálható” – hangzik Lewin indító megállapítása.³ Minden csoportkutatás alapjául az a szinte már közhelyként hangzó megállapítás szolgál,

¹Így pl. az utóbbi időben az irodalom tudományos megalapozását célzó egyik legjelentősebb kísérlet (*Siegfried J. Schmidt: On the Foundation and the Research Strategy of Science of Literary Communication* (Poetica, 7, 1973, 7–35.) rendszerezése szerint problémakörünk részint az „author, text-producer” CCS-e, azaz Complex Conditioning Situation-ja – de ugyanakkor a „text-production”, „text-modelling” részébe tartozik – mindkét esetben *diakron* szempontból vizsgálódva.

²*Georges Gurvitch: La vocation actuelle de la Sociologie* I. 305–352.

³*Lewin, Kurt: A mezőelmélet a társadalomtudományban.* Budapest, 1972. Gondolat Kiadó. L. itt: *Mérei Ferenc: Kurt Lewin, 5–9.*

hogy egy csoport, mint egész több a részek összegénél. Néhány évtized alatt évenként egyre növekvő számú vizsgálattal és hipotézissel gazdagították a kiscsoportok dinamikus elméletét – egyik oldalon a csoport belső viszonyainak pontosabb leképezésére, mérésére, főleg a kommunikációs viszonyok, hálózat mérésére törekedtek –, a másik oldalról kísérletek történtek a csoportot összetartó magatartások, szerepek, szokások, „ideológiai jellegű” tényezők leírására és meghatározására.

„A kiscsoportra az jellemző, hogy általában korlátozott számú tagjai szabad társ- és csoportválasztáson (esetleg ennek illúzióján) vagy a személytelen társadalmi betagozás gépezetének működésén nyugvó, tartós, személyes kontaktusban élnek. Tevékenységeik egymásra vonatkoznak, és kölcsönösen függenek egymástól, s e tevékenységek szerveződését és megosztását azonos cél szabja meg. A csoport tagjai között állandó jellegű információcsere és kölcsönös véleménybefolyásolás zajlik. A csoporttagok kapcsolatai meghatározott módon megszilárdulnak és strukturálódnak, kölcsönösen egymásra vonatkoztatott szerepek rendszerébe épülnek. E struktúrákra és szereprendszerre hagyományok és szokások, tekintélyi, vezetési és befolyási hierarchiák, normák és értékorientációk (vagyis a csoportot alkotó egyénektől független létező objektívációk) épülnek, amelyeknek betartása végett a csoport kialakítja a maga ellenőrzési és szankcionálási rendszerét. Mindezek nyomán a csoportban kialakul a tulajdon határainak, elkülönültségének és saját csoportlétének tudata ('mi-tudat'). A csoport létének objektív, külső környezeti feltételei és belső – strukturális, ideologikus és pszichikus – viszonyai együttesen alakítják összeforrottságának (kohéziójának) és a külső hatásokkal szembeni ellenállóképességének mértékét” – írja egy magyar pszichológus, Pataki Ferenc.⁴

Nem lehet itt és most feladatunk az egész fejlett és bonyolult csoportdinamikai kutatás értékelése. Csak annyit jegyezzünk meg, hogy a vezetés formáira, a tekintélyre, a munkaeredményekre, a csoportok belső összetételére, az egyének egymás közti viszonyaira és kommunikációjára vonatkozólag olyan releváns eredmények születtek, amelyek nyilván az írókból, illetőleg az írókból is álló kiscsoportok vizsgálatánál is érdekes eredményeket hozhatnak. Az író ez esetben olyan egyén, aki – másokhoz hasonlóan – barátokkal, környezetével informális kapcsolatba lépett. Buda Béla így látja e csoportok jelentőségét: „A személyiség a maga attitűdjeit, értékszempontjait, ideáljait stb. kis csoportokban (vagy csoportokon belül kialakult emberi kapcsolatokban) ún. reference group-okban, vonatkoztatási csoportokban szerzi és változtatja (azonosulás). Egy személyiség egymást követő vonatkoztatási csoportjai között hasonlóság van, mivel a személyiség kialakult szerkezete, világnézete szerint választ magának ilyen csoportokat.

Az író személyiségének és íróvá válásának megértésében és vizsgálatában fontos a csoport fogalma. Keresni kell az író élettörténetében azokat a szűkebb közösségeket, amelyek a maguk belső atmoszférájával az irodalom felé terelték a személyiséget. Sok író eszmei fejlődésében, stílusbeli vagy ideológiai állásfoglalásában egy-egy baráti, néha írókból, művészekből álló társaság hatása mutatkozik meg. Ezek a társaságok alakítják vagy segítik kialakulni művészi és társadalommal kapcsolatos attitűdjeit, ezeken belül építi magába az író vagy költő a művészre jellemző életmód, ill. viselkedésmód formáit.”⁵

*Pataki Ferenc: A kiscsoportkutatás elméleti problémái. In: Csoportlélektan, Budapest, 1969. Gondolat. 10. l. – Vö. uő. Új fejlemények a csoportkutatásban. Valóság, 1978. 9. sz. 80–92.

⁵ Világirodalmi Lexikon: II. 468–469.

Buda Béla megállapításainál is tovább mennék; a csoport szociálpszichológiai értelmezése más módon is segíthet az irodalomtörténeti vizsgálatban. Tudomásom szerint az irodalomtörténészek közül újabban csak Joseph Strelka foglalkozott a kérdéssel, aki műve egy fejezetében jellemezte a csoport szerepét az irodalom életében.⁶ Strelka példák sorával írja le a csoport működésének néhány formáját, a véletlen találkozásoktól a közös munkáig. Számára azonban ugyanakkor a csoport az íróra gyakorolt *kényszernek* egy formája, egy tényezője csupán. Fejtegetéseit ebbe a keretbe ágyazza. Magam, mint mondtam, inkább úgy vélem, hogy a csoport elemi és elkerülhetetlen része az irodalom történeti mozgásának.

A csoportot, mint az irodalom történeti mozgásformáinak legelemibb, szociálpszichológiailag, csoportdinamikailag megragadható, de irodalomtörténetileg is értékelhető és jelentőséggel bíró formáját tekintem. Arra – ismereteim szerint – még nem történt rendszeres kísérlet, hogy a csoportlélektan és a csoportszociológia eredményeit írókból, illetőleg alkotókból álló csoporton alkalmazzák. Az ilyen vizsgálat pedig mindkét tudományterület számára haszonnal járhat. Az irodalomtörténet szempontjából: a csoportdinamika és csoportszociológia segít jobban megérteni az író-csoportosulások keletkezését, összetartozását, majd szétbomlását. Az egyszerűen baráti társaságból, a bohém körből egy – történetileg megragadható – ponton igazi irodalmi csoport válik. Felvethető a szociálpszichológia módszertanán belül, hogy ez esetben nem kellene-e külön csoportfajtáról is beszélni, a szociálpszichológia által vizsgált *konfliktusos csoport* helyett a *kreatív csoportok* csoportdinamikáját kutatni. Az írói csoport ugyanis olyan kiscsoport, amelynek tagjai önálló alkotók, s ahol a csoport belső dinamikáját, feszültségét is az alkotás mint cél adja. Az író személyiségében maga is – szociológiailag elemezve – társadalmi összefüggések komplex egésze jelenik meg: az írói személyiség maga is mediátor mikro- és makroszociológiai jelenségek között. A kreatív kiscsoport tehát a társadalmi-gazdasági összefüggések végtelenül bonyolult hálózatát is képviseli; – statikusan is és mozgásában is.

Az egyik kutatási feladat tehát a jövőben a kreatív csoportok belső dinamikájának vizsgálata lehetne – történeti rekonstrukcióban és a jelenben. Evvel kapcsolatban a „szerep” fogalom hasznosítása látszik termékenynek.

Milyen állomásokon, fokozatokon keresztül jön létre, keletkezik egy kreatív csoport?

Az alapforma valószínűleg a két főből álló baráti csoport, amely azonban különleges aktivitást fejt ki. Lehet csak vita és beszélgetés, de igen gyakran valamilyen közös cselekvés: századunkban nagyon gyakran a játék, a blődli. A magyar irodalomban például a Nyugat-mozgalom előzményei között tartjuk számon annak a három fiatalembernek alkalmi társulását, akik 1910 körül Budapest utcáin elkápráztatták a járókelőket csínyekkel, polgárpukkasztó gesztusaikkal. Aragon és Breton, két orvostanhallgató kórházban, az első világháború utolsó évében együtt, egymással vitázva és beszélgetve formálták ki azt, ami öt évvel később a szürrealista mozgalom lett. Az École Normale Supérieureben formálódó, barátokból íróvá formálódó csoportokról egész irodalom szól, pl. Jules

⁶ Lásd: Die gelenkten Musen, Dichtung und Gesellschaft. Europa-Verlag, Wien–Frankfurt–Zürich, 1971. (A Der Schriftsteller als Mitglied einer Gruppe c. fejezetben, 37–46.) A fejezet egy részét lásd *Józsa Péter* (szerk.): Művészetszociológia. Budapest, 1978.

Romaine regény-folyama, a *Les hommes de bonne volonté* . . . Az írói csoport létehez valószínűleg szervesen hozzátartozik a játék, a színjáték, a különleges szertartásrend.

A következő fázisokban a kettes-hármas kiscsoport megnő, belső szerkezetet ölt. formáiban és időbeli megjelenésében intézményesedik. Meg lehet kísérlni egy hierarchia-fejlődéssor felállítását:

írók alkalmi találkozója,
írók tartósabb barátsága,
írók előbb rendszertelen, majd
rendszeres időközönként történő összejövetele,
vendéglői, kávéházi asztaltársasággá való szerveződés,
irodalmi csoport jelentkezése,
irodalmi mozgalom kialakulása.

Természetesen: az alakulás, megszilárdulás, széttörés folyamatában jelentős szerepet játszik két „csoporton kívüli” tényező, az egyik oldalról az ideológiai (ezen belül esztétikai, poétikai stb.) tényezők, másrésztől viszont bizonyos külső szervezeti tények. Ezek közül a csoporttá alakulás fázisában jelentős szerepet játszanak anyagi jellegűek – folyóiratok, kiadók stb. Az újabb korban még a folyamat fordítottja is előfordul: kiadók, tömegkommunikációs eszközök megléte hív életre csoportokat: mint ahogy arról is lehet beszélni, hogy hatalmi (egyesületi, párt, állami) tényezők alakítanak ki csoportokat. A csoport kialakulása és megszűnése tehát sokféle módon jöhet létre.

Az egész több, mint a részek összege – és a kreatív csoportok esetében ez a *több* valószínűleg éppen az interperszonális kapcsolatok során alakuló, formálódó, csiszolódó poétikai, ideológiai elvek – másrészt éppen a művek létrehozására irányuló szándék. A kiscsoport keretében már megmutatkozik a vezető, az iskolateremtő egyén, a „chef de file”. A program azonban ekkor még mintegy „implicit” – ki nem mondott, nem objektívált, nem leszögezett. A kiscsoportról szólva még két megjegyzés: izgalmas és kényes kérdés: kiből áll össze egy-egy kreatív kiscsoport? Milyen egyének kerülnek össze? A válasz valószínűleg az, hogy egy szempontból marginális egyedek, akik azonban más szempontból középpontúak, kreatív funkciójuk. Ez újabb feszültségeket hoz létre, ezúttal pszichológiai alkat és szerep – hivatástudat között.

Természetesen nem minden alkotó vesz részt, dolgozik kiscsoportban; részint azért, mert vannak országok, vidékek, történeti helyzetek, ahol a kiscsoportok alakulása lehetetlen; vannak alkotók, akik éppen a magányosság, elszigeteltség helyzetéből alkotnak. Nem minden értelmiségiekből álló kiscsoport válik írócsoporttá; sőt nem minden írókból álló csoport sem. Külön vizsgálat feladata, milyen írókból álló csoportok válnak jelentőssé – ugyanakkor jelentősebb csoportokat a kiscsoportvizsgálat eszközeivel lehet szemügyre venni.

Egy következő fázisban azután az irodalmi kiscsoport kifelé fordul – manifesztummal, programmal jelzi közös célját. Ekkor már a nyilvánosság elé lép –, szinte reflektorfénybe kerül. Ebben az esetben véleményem szerint azonban már átlép egy másik szférába; a programmal, manifesztummal bíró csoportot már *iskolának*, illetőleg bizonyos esetekben *mozgalomnak* kell neveznünk s vizsgálata már az irodalomszociológia területére tartozik.

Felvethető: ad-e valamit, adhat-e nyereséget az irodalmi csoportalkotás szociálpszichológiai, csoportdinamikai megközelítése? És főleg: a Szöveg – a Mű keletkezésének, létének jobb megértésére vezet-e? Ezt a jövő kutatásainak kell eldönteniük. Lehet, hogy csak evidenciákra bukkanunk – de lehet, hogy az irodalom, a kreatív kiscsoportképződés és működés olyan belső dinamikus törvényeire, amelyek segítenek megérteni az irodalomtörténet folyamatát.

Mindez csak mintegy előzetes hipotézis egy vizsgálathoz – szociálpszichológusoknak és irodalomtörténészeknek együttesen kell megvizsgálniuk az irodalmi csoportok alakulását, történeti dimenzióban és a jelenben.

A csoport tehát az irodalom történetében is elsősorban szociológiai, illetőleg szociálpszichológiai fogalomként kezelendő – alakulása, létformája elsősorban e fogalomrendszerrel, metodikával írható le.

2. Az *iskola* (école) terminus (ugyancsak metaforikus) az oktatás területéről került át az irodalomtörténetbe, s máig megőrzött valamit az „iskola”, az „akadémiai, akadémikus” konnotációból. Mégis: úgy gondolom, hogy a „csoportot” – ha irodalmi programmal, ideológiával együtt lép fel, „iskolának” kell neveznünk. Még akkor is, ha önmaga másnak, például éppen Gruppenak, grupponak nevezi magát, mintegy jelezve ezzel a szoros, baráti társaságból való eredetet, vagy ellenkezőleg: ha a kor terminológiája szerint például *Cénacle* az elnevezés (Gautierék, Mallarméék).

Az iskola abban is különbözik a csoporttól, hogy olyan értelmiségiekből álló különleges kiscsoport, amelynek együvértartozását közös, részben vagy egészben vállalt programba foglalt és rendszerint lerögzített – utóbb közreadott – ideológia biztosítja. Ez az ideológia általában mind a világ, mind benne az irodalomról alkotott vélemények és képzetek összességét tartalmazza. Nem mindig fogalmazódik meg tételes formában, de immár nem rejtett, nem „implicit”, hanem „explicitté” válik, sőt az iskola egyik jellegzetessége, a XX. században szinte kötelező egyenruhája az ezt az ideológiát tételesen is összefoglaló manifesztumok, programok, programnyilatkozatok sora.

Milyen viszonyban van az „iskola” a „mozgalommal”? Egy újabb irodalmi szótár⁷ szerint a „mozgalmat” az „iskola” hozza létre, és ekkor hatása már több országra terjed ki. Magam nem annyira a hatósugár nagyságában látom a különbséget; a „mozgalom” – szociológiailag, politikailag értelmezve – szervezettebb, pártszerűen működő formája az iskolának, inkább alakjában, mint nagyságában különbözik tőle. Így tehát pl. – hogy csak a francia irodalom körében maradjak – az école parnassien-t, valamint Mallarmé *Cénacle*-jét, sőt az unanimitákat is „école”-nak a szürrealistákat „mouvement”-nek tartom. Mindebből következik, hogy a „mozgalom” szó kiterjesztését egész irodalmi áramlatra, sőt korszakjellemzőül való felhasználását (amint az pl. a „symbolist movement” esetében történt) nem helyeslem.

Mindezzel együtt – véleményem szerint – sem az „iskola” sem a „mozgalom” még mindig nem irodalmi, irodalomtörténeti kategória, hanem az irodalomszociológia körébe tartozik. Ha irodalomszociológián nem egyszerűen a befogadás szociológiáját, az olvasásstatisztikákat értünk, s nem úgy értelmezzük a szót, hogy az az irodalmi műveknek a valósághoz való viszonyát vizsgálja, akkor az irodalomszociológia körébe tartozik – már Levin Schücking óta – az irodalmi iskolák keletkezésének, működésének leírása. Termé-

⁷Cuddon, J. A.: A Dictionary of Literary Terms. London, 1977. André Deutsch, p. 593.

szetesen ez a kérdés is szorosan összefügg más, anyagi, szervezési tényezőkkel, folyóirat, kiadó, s a nyilvánosság tényezőivel.

Az irodalmi iskola egy másik alapvető jellegzetessége: a résztvevők tudatos odatartozása, az *akart* jelleg. Ez a jelleg természetesen nem objektív, hanem szubjektív – a hamis tudat körébe tartozik –, valaki vallhatja magát vagy akarhat egy iskola körébe tartozni – s műve, magatartása objektíve máshová sorolja.

3. Mert – úgy gondolom – a kategóriák egy másik csoportjába tartozik az *irodalmi mozgást* kifejezők csoportja. Az *irodalmi áramlat* már pusztán irodalmi terminus, a művekből keletkezésük után, tehát utólagosan absztrahált tulajdonságok sorbarendezését jelenti. Jellegzetesen teoretikus csinálmány – az író, ha önmagáról van szó, mindig is – mint Pilinszky János mondotta – „kényszeres abszolutizálást” jelent. Azt, mert a művet létrehozók szándéka, tudata, önmagáról alkotott képe ellenére lehet és kell meghúznunk a fővonalat, megállapítanunk összefüggéseket.

Az irodalomtudomány egy része az *irodalmi áramlatot* régóta ilyen utólagos konstrukciónak tartja. Utalok Henrik Markiewicz kézikönyvére.⁸ Az ő terminológiája szerinti csoportosításban én az irányzatot disztributív egységnek tartom. Az irányzat nemcsak absztrakció, hanem az időben ható dinamikus erő is – illetőleg egy ilyen erő utólagos megkonstruálása. Az 1967. évi belgrádi komparatista kongresszusa is az irodalmi áramlatokkal foglalkozott (anélkül, hogy a meghatározás kérdésében egyetértés született volna); a jelenséget ott *mouvement*nek nevezték. Ezért azután hol a művekről, hol a programokról volt szó.⁹

Az áramlat jelezte összefüggések időben tekintve kétfélék lehetnek:

a) rövidebb távúak – egy többé-kevésbé meghatározott időszakra jellemzőek. A legtöbb általunk kutatott, leírt és elfogadott áramlat ebbe a kategóriába tartozik (pl. romantika, szimbolizmus, naturalizmus).

b) De vannak olyanok, amelyek igen hosszú távúak, amelyek egyes művek bizonyos tulajdonságainak a történelem hosszú korszakain végighúzódo jellegzetességeit kötik össze. Figyelmeztet ez bizonyos sajátságok igen hosszú távú történeti továbbélésére (kiragadott példaként: bizonyos képzetek, archetipusok, fogalmak igen hosszú élete – műfajok, műformák fennállása, olyan poétikai, formális sajátságok, mint a groteszk vagy a képvess, a számmisztika stb.).¹⁰ Ebből következik, hogy az áramlat nemcsak utólagosan konstruált, hanem előre és vissza meg is hosszabbítható. Ezért szoktunk beszélni surréalisme avant la lettre-ről vagy „mai barokk”-ról.

Az áramlat létformájában rendkívül komplex – és önmagában is többféleképpen rétegezett. Térben és időben, kulturális hagyományban és irodalmi konvencióban is sokfelé kötődik. Mi a *mű* és *áramlatok* viszonya? Ez a kérdés része egy másiknak: hogyan helyezkedik el a mű az időben? Mik az irodalom – mint objektívált társadalmi tudat-

⁸ *Glówne problemy wiedzy a literaturze*. Kraków, 1965. pp. 174–205.

⁹ Az áramlatokra és a korszakokra vonatkozóan még mindig haszonnal lehet forgatni: *H. P. H. Tensing: Das Problem der Perioden i.d. Literaturgeschichte*. Groningen, Wolters (1946). – Lásd még: *J. Dubois et autres: Analyse de la périodisation littéraire* (Ch. Bouazis). Ed. Universitaires, 1972.

¹⁰ Ismeretes, hogy F. Braudel a történelmi „longue durée” megfelelőjének tartja pl. E. L. Curtius nyomán a kései latin örökséget, vagy P. Francastelre hivatkozva a „geometrikus” festészeti irány folytonosságát. (magyarul l. *Fernand Braudel: A történelem és a társadalomtudományok. A „hosszú időtartam”*. Századok, 1972. 4–5. sz. 988–1012. l.)

forma – mozgásformái? Két elvi kérdés vetődik itt fel. A történelem felől szemlélve az irodalom mint társadalmi tudatforma mozgásának kérdése. A művek felől szemlélve: mi a közös több műegyedben? Milyen izomorf vonalak fűzik őket össze? Miként lehet a műveket összefűző közös vonások s az ezeket hordozó jelenségek hierarchiáját megalkotni?

És ez átvezet ahhoz a kérdéshez, miként is „működik” az áramlat, hogyan képzelhető el funkcionálása? Tehát *hol* jelentkezik, ha disztributív egységnek tekintjük?

a) A mű tárgykörének, témájának kiválasztásában. Abban, hogy a tapasztalati valóság amorf tömegéből milyen kérdéseket, csomópontokat lát a művész, mit ragad meg, milyen témák lesznek divatossa, kedveltté, milyen „motívumok” kerülnek a műbe.

b) Abban, hogy az így kivágott, megragadott valóságdarabot hogyan „oldja meg”, hogyan fejezi be, hogyan bonyolítja.

c) Abban, milyen „egyezményes” jeleket alkalmaz, milyen sűrűségben s milyen konnotációval, tehát milyen „diszleteket”, toposzokat, sőt: milyen kliséket, sablonokat használ, milyen metrikai realizációt.

d) Abban, ahogyan a formát kiválasztja és alakítja, abban, hogy a műfaji „mezőből” mi realizálódik.

e) Az áramlat alakítja, befolyásolja (bár nem határozza meg) a *vision du monde*-ot, tehát a költői világnézet intellektuális, filozófiai is megalapozott szerkezetét, és végül:

f) Hat a nyelvi kifejezőmódra, a stílusnemre, a mondatnyi struktúrára, szókiválasztásra, sőt a fonetikai szerkezetre is – anélkül, hogy ez a ráhatás az egész áramlat lényegével lenne azonosítható, azaz: az áramlat nem azonosítható sem a kor-, sem az egyéni stílussal. (Mindez természetesen – de az magától értetődő – erősen rétegzett műveket,¹¹ illetve rétegzett irodalmi folyamatokat tételez fel.)

Egy más oldalról megfogalmazva azt mondhatnánk, hogy az áramlat az alkotói világnézetre, világrépre hat, erre a közegre, arra a mediátorhálózatra, amely a valóság és a mű közt feszül –, más oldalról megint úgy fogalmazhatnánk, hogy olyan normarendszerként, kódként működnek, amely ezt a közvetítést szabályozza, irányítja, tehát, ahogyan Sötér István írta, egyszerre „tükörkép” és „eszmény”.

Az alkotási folyamat három szakaszában, illetve szakaszára hathat így az irodalmi irányzat:

- az élmény megformálási, értelmezési módjára;
- az így megformált élmény formába öntésére;
- az írói egyéniség, alkot egyes vonásainak kiemelésére, mások háttérbe szorítására.

(Talán mondanom sem kell, hogy egy áramlat, irányzat sohasem egymagában teljesíti ezeket a funkciókat, nincsenek tiszta kódok, egyértelmű szabályrendszerek – egy áramlat, irányzat mindig átmenetiként működik, mindig más elemekkel vegyülve funkcionál.)

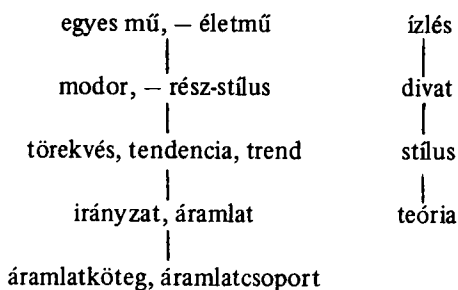
Az irodalmi áramlat, irányzat tehát az egyik oldalról: hatáscsoport, kód, irányító, szabályozó, amely az alkotó folyamatot befolyásolja. De hasonlóan működik a befogadó irányába is, tehát különféle ízlésszociológiai jelenségek, mechanizmusok (divat) közbejöttével irányítja, kondicionálja a befogadót is. A konvenció szerepe (A. Hausernál),

¹¹ Ha az irodalmi mű rétegeit R. Ingarden „modell”-je szerint szemléljük, akkor az áramlat a magasabb fokú hangképződmények, a jelentésegységek, de főleg a látvány és az ábrázolt tárgyiasságok rétegére hat – illetőleg e rétegek megszervezésére gyakorol befolyást, alakítva, módosítva őket.

ellenkezőleg pedig: az innováció szükségessége a már megszokott „soroknál” (Mukarovskynál) – két momentuma az irodalom időbeli mozgásának. (Felvethető, hogy a stílus néven összefoglalt jelenségcsoport is nem ilyen kettősen működik-e; kódként az alkotó számára, de egyúttal a befogadó számára is, adott időszak (adott rétegében) a befogadó elvár egy bizonyos stílusinformációt, ahhoz mér, ahhoz irányít.)

Utóbb igazolandó vagy elvetendő munkahipotézisként – hadd próbáljam a műveket összekötő mozgásformák hierarchiáját felvázolni.

Mindezt hordozza:

Közülük a „modor” – rendszerint a „divat” vehikulálásával – egy-egy nyelvi, tematikai, stílust illető, poétikai – technikai megoldás többszöri, ismétlődő előfordulására utal. (Pl. az expresszionista ige-kultusz, igésítés elterjedése, használata nem expresszionista jellegű művekben: „modor”).

A „trend”, *tendencia* már valamivel összefogóbb mozgásformát jelöl: egy-egy, a művek egy vagy több rétegére vonatkozó közös jellemvonások összessége – amelyek azonban még nem jelentenek komplex, elvi-poétikai-társadalmi alapú, a művek legfőbb rétegére vonatkozó normáló, elkülönítő hatást. (Pl. a századvégen bizonyos kelta, germán, ófrancia mítoszok, motívumok alkalmazása, felhasználása; vagy ilyen tendencia a folklórhoz való visszatérés egyes időszakaszokban.)

Természetesen, mindez még további részletes kimunkálást igényel. És ezenkívül úgy kell elképzelnünk, hogy a nemzeti/nem nemzeti, illetve a kisebb közösség/nagyobb közösség dichotómiájában helyezzük el.

Az irodalmi irányzat, mondtuk, teoretikus konstrukció – ezért tehát értékelő, nemcsak leíró fogalom. Egy irodalmi áramlat leírása, megkonstruálása is már értékítéletet tartalmaz – annak meghatározását például, mely műveket válasszunk ki a halmazból, hogy összekössük őket. Nem térek most ki az értékrendszerek szerkezetére – az irodalmi áramlatokat kiválasztó teoretikus tudat állandó és változó értékek alakuló, rugalmas együttesével operál.

Azt szokás mondani – és joggal –, hogy az igazán nagy alkotók, jelentős életművek nem férnek el az irányzatok keretében. Hozzátehetném – voltaképpen egyetlen író sem; az irodalmi áramlat nem írók, hanem *művek* egy csoportját köti össze, foglalja egybe. Minden alkotó voltaképpen több áramlattal, irányzattal találkozik – még ha egyetlen művet írt is. (Az *életmű* ismét más síkra tartozó fogalom.)

4. Az áramlat időbeli mozgást jelentő, művek sorát összekötő kategória, – nem kronológiai egység, nem is korszakot jelentő. Ontológiai státuszára vonatkozólag sok a vita, – ezúttal ez nem tárgyunk – valószínű, hogy önálló ontológiai léte van. Az áramlat valószínűleg része egy magasabb egységnek, amelyet A. Flaker „stílusformációnak” nevez^{1 2} (amely nem azonos a művészettörténeti stílusfogalommal). Ez komplexebb fogalom, – magában foglalja az elméletet, a realizált művek sajátosságait, a műfaji hierarchiát is egy adott esetben.

Egy irodalmi korszak több áramlatból tevődhet össze; a korszak több áramlat ellentmondásos egysége.^{1 3}

^{1 2} Flaker, Aleksandar: Stilske formacije. Zagreb, 1976.

^{1 3} A kézirat leadása után jelent meg a kérdéskörrel Kröll, Friedrich: Die Eigengruppe als Ort spezieller Identitätsbildung. Motive des Gruppenausschlusses bei Schriftstellern. Deutsche Vierteljahrsschr. f. Lit. wiss. u. Geistesgesch. 1978. 4. p. 652–671.